

Rakenteita, rajoja ja rajanylityksiä

Arvio teoksesta Haapala, Pertti (toim.). *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Tampere: Vastapaino. 2018. 339 s. ISBN 978-951-768-626-6.

Verna Kotiranta

Rakenteet ja huomaamattomat muutokset väestökehityksessä, taloudessa, toimeentulossa, elinkeinorakenteissa ja ulkomaankaupassa ovat hitaita ja toimivat reunaehtona yksilön mahdollisuuksille yhteiskunnassa. Suomen historian professori Pertti Haapalan toimittama *Suomen Rakennehistoria – Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)* on Suomen akatemian Yhteiskunnan historian huippuyksikön (2012–2017) julkaisu, jossa suomalaisen yhteiskunnan historiaa ja siinä tapahtuvia muutoksia tarkastellaan makrotason rakenteiden kautta.

Teoksessa on kaikkiaan yhdeksän lukua. Niissä ansioituneet talous- ja sosiaalishistorioitsijat kuvailevat monelle jo entuudestaan tuttuja asioita, kuten Suomen syrjäisestä ja pohjoisesta sijainnista johtuneita erityispiirteitä, täydennettynä tulevaisuuteen liittyvällä pohdinnalla. Kyseessä onkin eräänlainen synteesi ja kuvaus Suomen pitkän aikavälin rakennehistoriasta. Uudeksi tutkimusavaukseksi kirjoituksensa nimeävät vain taloushistorian professori Jari Eloranta ja vertailevan liiketoimintahistorian professori Jari Ojala, jotka vertailevat Suomen talouden kehitystä muuhun maailmaan luvussa *Suomi kansainvälisessä taloudessa 1600–2000*. Tarjoaako kirja mitään muuta uutta? Kyllä. Teoksessa Suomen modernisoitumista ja nousua köyhyydestä tarkastellaan osana globaalia vuorovaikutusta ja kehitystä. Tämä on kirjoittajien mukaan uutta, sillä Suomea on tutkittu aiemmin paljolti omana erityistapauksenaan. Teoksen voi siten asemoida suuntaukseen, jossa kansallisesti väritynyttä historiankirjoitusta pyritään oikomaan sijoittamalla Suomi osaksi suurempaa kokonaisuutta, muuta maailmaa.

Selkeää tutkimuskysymystä teoksessa ei esitetä, vaan kysymyksiä ja tavoitteita luetellaan useita läpi johdantoluvun. Teoksessa kysytään, ”miten yhteiskunnan rakenteet ovat muuttuneet pitkän ajan kuluessa tai miten rakennekuvausten avulla voidaan kuvata suomalaisen yhteiskunnan muutosta eli historiaa?” (s. 9-10). Entä ”miltä Suomen tapaus näyttää, kun sitä vertaa muihin maihin?” (s.25). Haapalan ja taloushistorian emeritusprofessori Christopher Lloydin mukaan kirja pyrkii pois

ajattelusta, jossa peruskuvaksi Suomen yhteiskuntahistoriasta muotoutui modernisaatio ja jossa kehittymättömyyttä selitettiin sillä, että yhteiskunnasta puuttuivat nykyisen yhteiskunnan piirteet. Kirjan pyrkimyksenä onkin etsiä parempi selitys sille, miksi, miten ja milloin asiat alkoivat muuttua (s.11). Teoksen lähtökohtana on hahmottaa myös toimijuuden mahdollisuuden rajoja. Teoksessa rakenteen ja toimijan välinen suhde määritellään konstruktivistisen yhteiskuntateorian mukaisesti siten, että maailma on rakenteistunut ja rakennettu sekä yksilö- että makrotasolla. Toimintaympäristö selittää yksilön mahdollisuuksia ja toimintaa jatkossa.

Luonnonolojen asettamat rajat

Teoksen johdannossa rakenne määritellään ja yksinkertaistetaan määrälliseksi kuvaukseksi ihmisten toimintaympäristöstä. Haapalan ja Lloydin mukaan merkittävä kehitykseen vaikuttanut tekijä oli Suomen pohjoinen sijainti: vaikka Suomi oli kontaktissa muuhun maailmaan, oli se myös eristynyt sijaintinsa vuoksi. Kylmä ilmasto ja lyhyt kasvukausi olivat vuosisatojen ajan syy pieneen tuottavuuteen, väestön vähyteen ja köyhyteen. Myös dosentti Marko Nenonen tarkastelee kehitystä luonnonolojen rajoissa luvussa *Alueiden Suomi 1500–2000*. Nenonen pohtii luonnonolojen vaikutusta alueelliseen eriytymiseen ja alueellisten rakenteiden merkitystä Suomen taloudelliselle ja kulttuuriselle kehitykselle. Nenosen mukaan Suomen alueellinen jäsentyminen, jakautuminen itäiseen ja läntiseen Suomeen ja näiden alueiden väliset erot liittyivät neljään keskeiseen rakennetekijään. Näitä olivat erot ilmasto-oloissa, vesistöjen ja maan muodot luoteis-kaakkosuunnassa, vähäinen väestömäärä sekä rannikon ja sisämaan väliset erot.

Nenonen käsittelee läntisen ja itäisen Suomen välistä eroa vertailemalla historiallisia jakolinjoja, Pähkinäsaaren rauhan rajaa ja hämäläis-karjalaista kulttuurirajaa. Niiden ohella hän nostaa esiin pelto- ja kaskiviljelyalueiden välisen eron ja tarkastelee jakolinjaa tieteenrajat ylittävistä näkökulmista. Hän tukeutuu muun muassa meteorologi ja historioitsija Reijo Solantien näkemykseen, jonka mukaan ilmasto määräsi kaski- ja peltoviljelyalueen välisen eron ja yhteyden asutuksen leviämiseen. Nenonen mainitsee myös maanmuodot ja vesistöt eroja selittävänä tekijänä. Hän kysyy, kuinka paljon jakolinjat määrittivät muita kulttuurisia piirteitä, ja ottaa tueksi kansatieteilijä Toivo Vuorelan ja kulttuuriantropologi Matti Sarmelan näkemykset. Myös heidän mukaansa tärkein kulttuurinen raja on Solantien esittämän pelto- ja kaskiviljelyalueen mukainen. Sarmelan niin kutsutussa kulttuuriekologisessa mallissa myös kulttuuriset erot ovat selitettävissä maantieteellisillä tekijöillä. Läntiselle Suomelle leimallisia kulttuurisia piirteitä olivat ryhmäkylät, talojen välinen kilpailu ja individualistinen arvomaailma. Itäisen Suomen kaskialueella asutus oli yksittäistä ilman ryhmäkylä, sillä kaskeaminen edellytti liikkuvaa elämäntapaa, mistä syystä asukastiheys oli pienempi, kilpailuhenkisyys vähäisempää ja sukulaisuussiteet tiiviimmät. Aiheen käsittely tieteenrajat ylittävästä näkökulmista tekee luvusta erityisen vakuuttavan.

Kanssakäyminen itäisen ja läntisen Suomen välillä oli vähäistä pitkään. Nenonen selittää tätä sillä, että jääkauden synnyttämien maanmuotojen vuoksi kulku sisämaan poikki oli vaivalloista. Itä- ja Länsi-Suomen välille ei syntynyt toisistaan riippuvaisia talouskeskuksia. Suomi jakautuikin kahteen geneettisesti poikkeavan väestöryhmään.

Läntiset peltoviljelylle otolliset alueet olivat myös niitä, joista kuljettiin meriyhteyden kautta Itämeren alueen taloudellisiin ja kulttuurisiin keskuksiin. Länsi-Suomen vaurastuminen oli siten vahvasti yhteydessä myös merenkulkuun. Vasta teollisuuden tuomat muutokset ja kaupankäynnin myötä kehittynyt liikennejärjestelmä nivoivat yhteen erilaiset talous- ja kulttuurialueet. Rakenteet muuttuivat.

Ylirajaisuus ja muuttoliikkeet

Väestökehitystä pohtii myös Pohjoismaiden historian dosentti Marko Lamberg, joskin eri näkökulmasta kuin Nenonen. Luvussa *Ylirajainen Suomi 1300–2000* Lamberg tuottaa synteesin ylirajaisuuden suurista linjoista Suomen historiassa. Ylirajaisuudella hän tarkoittaa ilmiötä, joka vaikuttaa yli rajojen, ei vain yhdessä valtiossa. Lamberg tarjoaa lukuisia esimerkkejä Suomen yhteyksistä muuhun maailmaan. Hän tarkastelee muuttoliikkeitä erityisesti talouteen ja kaupankäyntiin liittyvistä näkökulmista. Lambergin teksti muistuttelee, ettei Suomi ollut pelkkä takapajuinen osa Ruotsin valtakuntaa, vaan Suomeen muutettiin ansaintamahdollisuuksien perässä muualta jo keskiajan lopulla. Rannikkoseudulle asettuneiden ruotsalaisten vaikutuksesta Suomeen vakiintui myöhemmin alueellisen tason hallintoalueisiin eli maakuntiin pohjaava yhteiskuntajärjestys. 1600-luvulla Suomeen saapui valloneita raudanjalostuksen tehtäviin. Saksalaisuus juurtui Viipuriin jo keskiajalla ja jatkui aina 2. maailmansotaan saakka. 1800-luvulla Suomeen perustivat teollisuutta lukuisat yrittäjät eri maista.

Suomeen on muutettu, mutta Suomesta on myös muutettu pois. Lambergin ohella suomalaisten maastamuutosta kirjoittaa taloushistorian emeritusprofessori Ilkka Nummela luvussa *Väestö, asutus ja elintaso ennen teollistumista 1500–1900*. Lisäksi Lamberg nostaa esiin pakolaisuuden tyypillisenä kulttuurikontakteja ja ylirajaisuutta tuottavana ilmiönä. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Suomi vastaanotti kymmeniä tuhansia venäläisiä, itäkarjalaisia ja inkeriläisiä pakolaisia. Sodan jälkeen Suomi uudelleen asutti 420 000 Karjalan evakkoa eli 10 prosenttia koko Suomen tuolloisesta väkiluvusta. Lamberg jatkaa muuttoliikkeen kuvaksia aina 2000-luvulle, luoden varsin kattavan kuvan Suomen ja muun maailman välisestä ylirajaisuudesta. Hän päättää luvun muistutukseen, että Suomen vuosisataiset kytkökset muuhun maailmaan saattavat hämärtyä ja unohtua, jos nykyisyydessä nähdään vain kansallisvaltioon ja kieleen pohjaava suomalaisuus.

Yksi kirjan tärkeimpiä viestejä tuntuukin olevan, että yhden kielen ja kulttuurin Suomi oli oman aikansa poliittinen tuotos, johon ei sopinut ajatus ylirajaisuudesta suomalaista kulttuuria ja hallintojärjestelmää muokanneena tekijänä. Muistutus on tärkeä, sillä vanha lukion opetussuunnitelma ohjasi ajatusmaailmaa vahvasti suuntaan, ettei Suomessa ollut mainitsemisen arvoista historiaa ennen autonomian aikaa ja kansallista heräämistä. Suomen vaiheet esihistoriasta autonomian aikaan olivat meille, lukion historiankursseja jo 1990-luvun puolella suorittaneille, vapaaehtoista – siis toisarvoista – opiskeltavaa. Osin tästä syystä ylirajaisuuteen liittyvissä näkökulmissa on aina tietynlaista tuoreutta.

Rakenteiden ymmärrys päätöksenteon tukena

Suomen rakennehistoria on tiivis ja massiivinen tietopaketti, joka onnistuu kiitettävästi avaamaan suomalaisen yhteiskunnan rakenteita ja niissä tapahtuvia hitaita ja huomaamattomia muutoksia 1300-luvulta 2000-luvulle. Yhteenvetolukua teoksessa ei jostain syystä ole, vaan kirjan johdantoluku näyttää toimivan myös yhteenvetona. Kirjan ydinsanoma tiivistetään heti kirjan alussa. Sen mukaan Suomen tarina ei ole ainutlaatuinen, vaan samanlainen kuin muidenkin modernien yhteiskuntien historia. Samankaltaisuus johtui vuorovaikutuksesta muiden yhteiskuntien kanssa (s.29). Lukijan tehtäväksi jää poimia teoksen sivuilta nuo samankaltaisuudet sekä hitaat ja huomaamattomat muutokset rakenteissa. Kyseisiä muutoksia kirjan luvut avaavat – odotetusti – korostamalla useita erilaisia tekijöitä ja niiden yhteisvaikutusta. Näitä olivat muun muassa ilmaston muuttuminen ja paremmat satokaudet, väestönkasvu, teknologinen kehitys, uudet liikennejärjestelmät ja kysyntä vientimarkkinoilla. Tärkeitä tekijöitä olivat ja ovat myös poliittiset päätökset eli ihmisten tekemät, valintojen kautta toteutetut rakenteet.

Hyviä esimerkkejä valinnoista ovat lait ja asetukset, jotka ovat osaltaan joko nopeuttaneet tai hidastaneet rakennemuutosta. Teoksessa mainittuja lakeja ja säädöksiä ovat esimerkiksi 1700-luvun loppupuolella annettu päätös maanjakotoimituksesta eli isojako, kunnallinen itsehallinto (1865), Lex Kallio (1922), maanhankintalaki (1945), laki Pohjois-Suomen teollisuuden verohuojennuksista (1958) ja laki kehitysalueiden talouden edistämisestä (1966). Paneutuminen lainsäädännön merkitykseen tapahtuu teoksessa harmittavan pirstaleisesti, mikä on artikkeliteoksessa ymmärrettävää. Rakenteiden tarkastelu myös oikeushistoriallisesta näkökulmasta, jopa kokonaan lainsäädännölle osoitettu luku, olisi tuonut kirjalle lisäarvoa. Onhan lainsäädäntö ollut selkeä väline, jolla ihmiset ovat vaikuttaneet yhteiskunnan rakenteisiin.

Koska tavanomaiset poliittisiin aatteisiin ja päätöksentekoon liittyvät historiankuvaukset kehityksen selittäjinä eivät ole riittäviä, erityisen tärkeitä ovat mielestäni teoksen muistutukset niistä rakenteista, joihin yksilöt eivät voineet vaikuttaa ennen teollistumista. Elämisen ehtoihin ja kehitykseen ovat vaikuttaneet kokonaisvaltaisesti muun muassa maantieteelliset tekijät kuten ilmasto, maan muodot ja vesistöjen sijainti, asiat, jotka nostetaan kiitettävästi esiin kirjassa. Kiitoksen ansaitsevat myös teoksen lukuisat tilastot ja kaaviot. Harmillisesti niiltä vievät arvoa huonot painotekniset valinnat: mustavalkoinen painatus ei ole paras mahdollinen valinta, jos ja kun muutoksia ja eroja kuvataan värikoodein.

Pääosin kronologisesti etenevät luvut johdattelevat lukijan lopulta nykyhetken rakenteisiin. Talous- ja sosiaalhistorian dosentti ja Keskinäisen työeläkevakuutusyhtiö Varman erikoistutkija Matti Hannikainen kirjoittaa kirjan päätösluvussa *Rakennemuutos ja hyvinvointivaltio 1900–2000*, että väestötekijät vaikuttavat tulevaisuudessa esimerkiksi sosiaalimenojen kasvuun: käynnissä oleva väestön ikääntyminen on johtanut väestöllisen huoltosuhteen heikkenemiseen. Hannikainen pohtii ratkaisuja ongelmaan, antamatta kuitenkaan valmiita vastauksia. Hänen mukaansa maahanmuuton kasvu voi tuoda talouteen uutta dynamiikkaa, mutta se voi myös haastaa universaalit etuudet ja luoda poliittisia jännitteitä.

Suomen Rakennehistoria päättynee yliopistojen perusopinnot oppikirjaksi, ja hyvästä syystä. Se tarjoaa ainoannoksen tilastotietoa muistuttaen, ettei historiantutkimuksessa sovi unohtaa makrotason rakenteita. Kirja tarjoaa myös perspektiiviä nykypäivän ilmiöiden kuten maahanmuuton ja pakolaisuuden pohdintaan. Ilmastosta johtuvat tekijät, maaperän köyhyys, työn ja turvaverkkojen puute sekä sotatila ovat tekijöitä, jotka ovat vaikuttaneet kautta historian suomalaisen yhteiskunnan rakenteisiin. Historian näkökulmasta liikkuvuus – on se tapahtunut sitten työperäisenä siirtolaisuutena tai pakolaisuutena – on ollut varsin tavallinen ja rationaalinen ratkaisu näihin rakenteellisiin ongelmiin. Tulisiko se sallia myös muille ja missä rajoissa? Teos laittaa myös pohtimaan rakenteiden vaikutusta Suomen sisäiseen muuttoliikkeeseen. Suomalaisten tutkittu muuttohaluttomuus on nykypäivän haaste, joka kohtaantongelmien takia aiheuttaa toisaalta työvoimapulaa, toisaalta pitkittynyttä työttömyyttä. Kuinka ratkaista tämä ongelma? Valmiita vastauksia kirja ei anna, kuten sen ei kuulukaan tehdä. Varmaa lienee vain se, että yhteiskunnan rakenteet ovat alati muuttuvia.

FM Verna Kotiranta kirjoittaa Suomen historian väitöskirjaa Turun yliopistossa.

Kirjallisuus

Sarmela, Matti. 2009 [1994]. *Finnish Folklore Atlas. 2, Ethnic Culture of Finland*. Englanninnos Annira Silver. 4. korjattu laitos. Helsinki: Matti Sarmela.

Solantie, Reijo. 2012. *Ilmasto ja sen määräämät luonnonolot Suomen asutuksen ja maatalouden historiassa*. Jyväskylä Studies in Humanities 196. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Vuorela, Toivo (toim.). 1976. *Suomen kansankulttuurin kartasto 1. Alueellinen kulttuuri*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 325. Helsinki: SKS.